

ЎЗБЕКИСТОНДА БАНК ИННОВАЦИЯЛАРИНИНГ ЖОРИЙ ЭТИЛИШ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

Ходжимамедов Акмал Ашурович,
мустақил изланувчи,
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Аннотация. Сўнгги йилларда мамлакатимизда иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга қаратилган кенг қўламли ислохотлар фаоллик билан амалга оширилмоқда. Мақолада мамлакатимизда банк инновацияларининг жорий этилиши ҳолати кўриб чиқилди. Ўзбекистонда рақамли иқтисодиёт шароитида банк инновацияларини жорий этишнинг ташкилий асослари муҳокама этилиб, уларни татбиқ этиш бўйича хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: банк, инновация, электрон пул, трансформация, технология, рақамлаштириш.

Банк тизимининг самарадорлигини ошириш банкларни иқтисодий ривожланишга ижобий таъсирини кучайтириш, тижорат банклари молиявий барқарорлигини ҳамда банк хизматлари оммабоплигини ошириш, банклар фаолиятига рақамли технологияларни кенг жорий этиш, шунингдек, банк тизимида давлат улушини қисқартириш борасидаги амалга оширилаётган чора-тадбирлар шулар жумласидандир.

Мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминлашнинг устувор мақсад ва вазифаларини ўзида мужассам этган “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”да “Иқтисодиётнинг реал секторида ҳамда молия ва банк соҳаларида ишлаб чиқариш ва операцион жараёнларни рақамлаштириш даражасини 2026 йил якунига қадар 70 фоизгача ошириш” устувор вазифалардан этиб белгиланган. Юқоридаги вазифаларнинг самарали ижросини таъминлаш мақсадида банк соҳасида миллий тўлов тизимининг ишончли, хавфсиз ва самарали ишлашини таъминлаш мақсадида тўлов инфратузилмасини ривожлантириш, тўлов хизматларини тақдим этишда рақамли технологиялар ва инновацияларни қўллаш ҳамда рақобат муҳитини кучайтиришга қаратилган чора-тадбирлар фаоллик билан амалга оширилмоқда.

Ҳозирги кунда банк тизимида трансформациялаш, тижорат банкларини босқичма-босқич хусусийлаштириш, рақамли технологияларни кенг жорий этиш, банк ва мижоз ўртасидаги муносабатларни замонавий ахборот-коммуникация технологиялари асосида янада яхшилаш, шунингдек, тижорат банклари фаолиятида илғор

рақамли технологияларни ҳамда инновацион банк хизматларини кенг татбиқ этган ҳолда аҳоли ва мижозларга хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш, банкоматлар ва инфокиоскларда амалга ошириладиган молиявий операциялар турларини кенгайтириш орқали нақд пулсиз ҳисоб-китоблар ҳажмини ошириш банк тизимининг рақобатлашув даражасини оширишда муҳим роль ўйнайди.

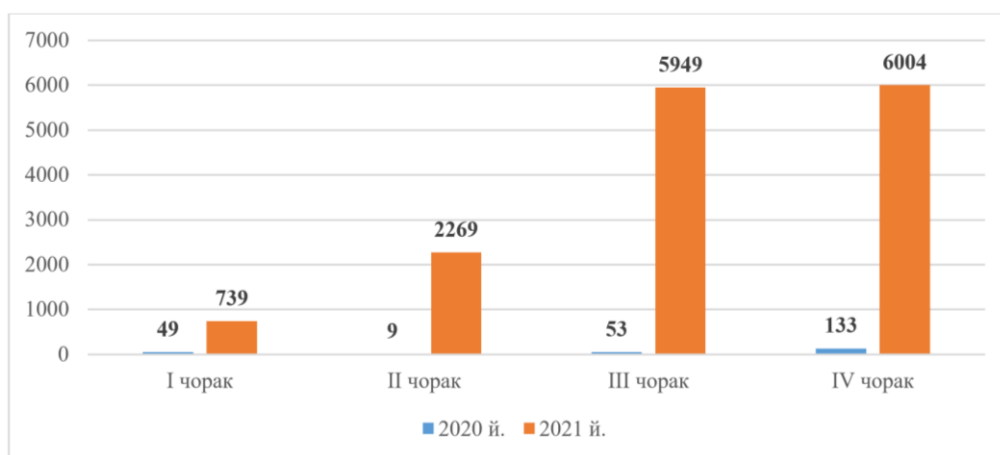
Мамлакатимиз тижорат банклари фаолиятида инновацион хизматларни ривожлантиришда рақамли технологияларни кенг жорий этиш муҳим ҳисобланади. Шу боис тижорат банкларининг фаолиятида рақамли технологияларни ривожлантириш орқали аҳолига кўрсатиладиган инновацион хизматлар кўламини кенгайтириш бугунги кундаги долзарб масаласига айланган. Президентимизнинг 2020 йил 28 апрелдаги “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида 2023 йилга бориб рақамли иқтисодиётнинг мамлакат ялпи ички маҳсулотигаги улушини 2, ушбу соҳадаги хизматлар ҳажмини 3 барабар ошириш, улар экспортини 100 миллион АҚШ долларига етказиш вазифаси қўйилган. Молиявий ташкилотлар фаолиятида рақамли молиявий технологияларнинг қўлланилиши, хусусан, блокчейнга асосланган P2P (peer to peer) кредитлаш платформалари молиявий воситачиларсиз кредит хизматларини тезкор ва рискни назорат қилиш орқали амалга ошириш имконини яратмоқда. Бундан ташқари, блокчейн орқали тўлов хизматлари, кредит ахборотлари ва рискларни бошқариш, улкан маълумотлар ва ақлли аналитик тизимлар ёрдамида банк бизнес муҳитини таҳлил қилиш, криптоактивлар билан операцияларнинг ривожланиши тижорат банкларидан рақамли стратегия борасида янгича ёндашувни талаб этмоқда.

Республикаимиз тижорат банклари учун инновацион банк маҳсулотлари ва хизматлари рақобатбардошликни таъминлашда муҳим восита ҳисобланади. Айни пайтда банк мижозларида масофадан банк хизматларидан фойдаланиш имконияти ортиб бормоқда. Банк маҳсулотларининг ҳар хил турлари ва уларни яратиш хусусиятларини таҳлил қилиш, шунингдек, янги маҳсулот ва хизматларни бозорга олиб чиқиш стратегиясини ўрганиш давр талабидир. Шунини қайд этиш керакки, тадқиқот иши доирасида мавзу юзасидан ўрганилган илмий-назарий қарашларнинг қиёсий таҳлилинини ўтказиш натижасида турли тадқиқотларда банк маҳсулотларининг инновациялар билан узвий боғлиқлигини тасдиқлайди.

“Ўзбекистон Республикасида рақамли банкингни ривожлантириш Концепцияси”га мувофиқ, Марказий банк томонидан QR-код (“Quick Response Code” – тезкор аниқланадиган код) орқали тезкор тўловни амалга оширишнинг “QR-online” стандартлаштирилган ва универсал тизими

жорий этилган. Мазкур тизим доирасида савдо ва хизмат кўрсатиш шохобчалари (хўжалик юритувчи субъектлари) ўзларига хизмат кўрсатувчи тижорат банклари орқали QR-кодни шакллантириб, рўйхатдан ўтказадилар. Харидорлар томонидан банкларнинг мобиль илова дастурлари воситасида савдо ва хизмат кўрсатиш шохобчаларининг QR-кодларини сканер қилиш (“ўқиш”) орқали тўловлар амалга оширилади. Тўлов хизматлари бозорида “QR-online” тизимининг тўлиқ ишга туширилиши кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш, нақд пулсиз ҳисоб-китоблар қўламини янада кенгайтириш, шунингдек, Марказий банкнинг асосий стратегик мақсадли йўналишларидан бири бўлган тўлов тизими барқарорлигини таъминлашга хизмат қилмоқда.

Юқоридаги чора-тадбирларни янада фаоллаштириш мақсадида барча тижорат банклари билан бирга тўлов тизимлари инфратузилмасида контакtsiz тўловларни амалга ошириш қўламини кенгайтириш учун, биринчи навбатда, савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаларида фаолият юритувчи тадбиркорлик субъектларини QR-код ва NFC технологиялари асосида тўловларни амалга ошириш имконини берувчи тўлов воситалари билан таъминлаш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, QR-online тизимида амалга оширилган транзакциялар сони 2021 йилнинг 4-чораги якунида 5,3 мингга ташкил этгани ҳолда олдинги йилнинг шу даврига нисбатан 880 тага ошган. Шунингдек, QR-online тизимида амалга оширилган транзакциялар ҳажми 2021 йилнинг 4-чорагида 6 млрд. сўмга ташкил этган ҳолда 2021 йилнинг 1-чорагидаги кўрсаткичга нисбатан 8 баробарга ошган. Мазкур ҳолат, тижорат банклари томонидан яратилган масофавий хизматлар орқали савдо ва хизмат кўрсатиш шохобчаларининг QR-кодлари билан тўловлар амалга оширишнинг оммалашиб бораётганлигини ифодалайди.

1-расм. QR-online тизимида амалга оширилган транзакциялар ҳажми, млн.сўмда

Банк картаси ва тўлов терминалидан бевосита фойдаланмаган ҳолда, банк картасидаги маблағлар ҳисобидан товар ва хизматлар учун мобил илова дастурлари ёрдамида QR-код орқали тезкор тўловларни амалга ошириш мақсадида ишга туширилган “QR-online” тизими оммалашиб бормоқда. 2021 йилда “QR-online” ахборот тизими томонидан тадбиркорлик субъектларига тақдим қилинган QR-кодлар сони 2020 йилга нисбатан қарийб 1,5 баробарга ортиб 92 минг донага етди. Шу билан бирга, контакtsiz тўлов технологиясини кенгайтириш доирасида “HUMO PAY” дастури (смартфоннинг NFC тизими) орқали банк картасидан бевосита фойдаланмасдан савдо ҳамда пуллик хизматлар учун тўловларни амалга ошириш хизмати 14 та банкнинг мобил иловалари орқали кўрсатиб келинмоқда.

Контактtsiz тўлов хизматларини ривожлантириш доирасида жорий этилган Tap-to-phone тизими (терминалсиз) орқали тадбиркорлик субъектлари учун тўловларни қабул қилиш имкониятини берувчи хизматдан 380 та тадбиркорлик субъекти фойдаланишни бошлади. 2021 йилда NFC технологияси асосида амалга оширилган транзакциялар ҳажми 2020 йилга нисбатан 4 баробарга ошиб, 11,8 трлн. сўмни ташкил этган.

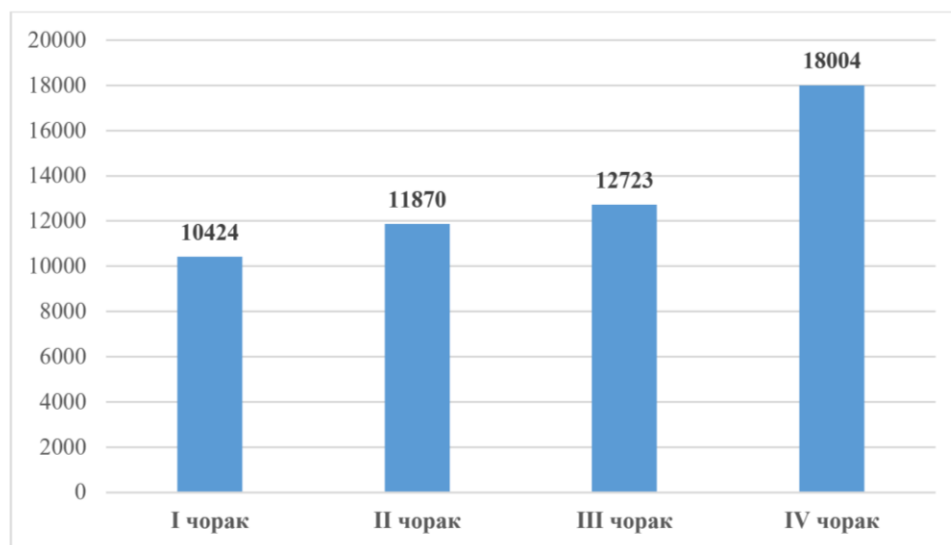
Натижада, 2021 йилда контакtsiz тўлов технологиялари билан қамраб олиш даражаси 40 фоизга етди. Ҳисобот йилида банк хизматларидан фойдаланишда қўшимча қулайликлар яратиш мақсадида халқаро экспертлар билан биргаликда банклар ва тўлов ташкилотлари томонидан хизматлар кўрсатиш жараёнида мижозларни масофавий биометрик идентификация қилиш тизими жорий этилди.

Мижозларни биометрик идентификациялаш орқали молиявий хизматларни кўрсатиш мақсадида “My ID” тизими яратилиб, белгиланган тартибда банклар, тўлов ташкилотлари ва маркетплейслар уланган ҳолда тест режимида ишга туширилди. Бу эса ўз навбатида, мижозларга банк хизматларидан банк филиалларига ёки тўлов ташкилотларига бевосита ташриф буюрмасдан масофавий тарзда фойдаланиш имкониятини сезиларли даражада оширмоқда.

2021 йил сентябрь ойидан бошлаб мобил хизматларни кўрсатишда рақамли идентификация қилиш механизми (Face ID) яратилди. Ҳозирги кунга келиб, ушбу технологиядан 11 та тижорат банки, 4 та тўлов ташкилоти ва 4 та маркетплейс фойдаланмоқда.

2021 йилда тўлов хизматлари бозорига янги иштирокчилар кириб келиши учун тенг имкониятлар яратиш орқали рақобат муҳитини кучайтириш мақсадида Марказий банк томонидан битта тўлов тизими оператори ва 15 та тўлов ташкилотларига ўз фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензиялар берилган. Бу ҳолат, тўлов хизматларини

кўрсатадиган нафақат тижорат банклари, балки нобанк тўлов ташкилотларининг хизматларидан фойдаланишга бўлган талаб тўлов хизматлари бозорида тобора ортиб бораётганлигини ифодалайди. 2021 йилда тўлов ташкилотлари томонидан 53 трлн. сўмга тенг тўлов транзакциялари амалга оширилиб, 2020 йилга нисбатан 2,1 баробарга ошган.

2-расм. Тўлов ташкилотлари томонидан 2021 йилда амалга оширилган транзакциялар ҳажми, млрд.сўмда

Бунда, жисмоний шахслар томонидан тўлов ташкилотларининг хизматларидан фойдаланган ҳолда мобил операторлар хизматлари учун – 3,3 трлн.сўм, коммунал хизматлар – 2,6 трлн.сўм, давлат хизматлари – 1,8 трлн.сўм, кредит тўловлари учун – 1,4 трлн.сўм ва бошқа тўловлар учун – 3,8 трлн. сўм маблағ ўтказилган. 2021 йилда тўлов ташкилотлари томонидан ўтказилган тўловлар мақсадлари бўйича таркибини таҳлил этадиган бўлсак, жами тўловлар таркибида мобил оператор хизматларига амалга оширилган тўловлар энг юқори улушни (25 фоиз) ташкил этган. Улушига кўра кейинги ўринларни коммунал хизматлар (20 фоиз) ва давлат хизматлари (14 фоиз) бўйича амалга оширилган тўловлар эгаллаган.

Тўлов хизматлари бозорида электрон пуллар тизимларининг жорий этилиши нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг янада ривожланиши ва тўлов хизматларидан фойдаланувчиларга қўшимча имкониятлар яратилишига замин яратди. Электрон пулларнинг бир қанча қулайликлари, хусусан, пул маблағларини тезкорлик билан тасарруф этиш, банкда ҳисобварағини очиш заруриятининг мавжуд эмаслиги каби афзалликлари туфайли оммабоплиги ортиб бормоқда.

Электрон пуллар тизимлари тўғрисида маълумот

№	Электрон пуллар тизими номи	Оператор номи	Эмитент номи	Электрон пуллар чиқариш бўйича фаолияти бошланган сана
1.	"Oson"	"BRIO GROUP" МЧЖ	"Туркистон" ХАТБ	16.06.2020 й.
2.	"E-Card"	"INSPIRED" МЧЖ	"Универсалбанк" АТБ	21.08.2020 й.
3.	"Click"	"CLICK" МЧЖ	"Агробанк" АТБ	21.08.2020 й.
4.	"Wooppay"	"WOOPPAY UZ" МЧЖ	"Капиталбанк" АТБ	02.11.2020 й.
5.	"Alifmobi"	"ALIF TECH" МЧЖ	"Алоқабанк" АТБ	02.11.2020 й.
6.	"Intyrpay"	"Interpay" МЧЖ	"Капиталбанк" АТБ	28.07.2021 й.
7.	"A-pay"	"CENTER FOR DIGITAL TECHNOLOGY AND INNOVATION" МЧЖ	"Bank Apelsin" АЖ	01.07.2022 й.
8.	"QIWI Uzbekistan"	"Payment Aggregation Systems" МЧЖ	"Катпалбанк" АТБ "Универсалбанк" АТБ	01.11.2021 й. 30.12.2021 й.
9.	"1HLSW"	"Genesis Innovation" МЧЖ	АТ "Алоқабанк"	17.11.2021 й.
10.	"GlobalPay"	"Global Solutions" МЧЖ	АТ "Алоқабанк"	17.11.2021 й.
11.	"Pay Way"	"Pay Way" МЧЖ	"Bank Apelsin" АЖ	29.07.2022 й.
12.	"Apelsin"	"Bank Apelsin" АЖ	"Bank Apelsin" АЖ	29.07.2022 й.

Электрон пулларга оид ҳуқуқий асоснинг яратилиши тўлов хизматлари бозорида янги инновацион хизматларни таклиф этувчи иштирокчиларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Хусусан, мамлакатимизда тўлов хизматлари бозорида самарали фаолият юритиб келаётган тўлов ташкилотларининг лойиҳалари кўриб чиқилиб, Марказий банк томонидан Oson, Click, E-Card, Wooppay ва Alifmobi электрон пуллар тизими реестрига белгиланган тартибда киритилган ҳолда электрон пуллар соҳасидаги фаолиятига рухсат берилди. Шунингдек, электрон пулларни эмиссия қилиш харажатларининг камлиги ҳамда электрон пуллар орқали халқаро интернет савдо платформаларида харидларни тўғридан-тўғри амалга ошириш имкониятининг мавжудлиги, ундан фойдаланишнинг жозибадорлиги ва оммабоплигини ошироқда.

Тижорат банклари фаолиятига рақамли технологияларни жорий этиш асосида яратилган инновацион банк хизматларида хавфсизликни таъминлаш муҳим масалалардан ҳисобланади. Бунда илғор хорижий тажрибани тадқиқ этиш асосида тўлов тизимларида ахборот муҳофазаси ва киберхавфсизликни такомиллаштириш жараёнига алоҳида қаратиш лозим. Бу борадаги чора-тадбирларни фаоллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 1 июлдаги “Тўлов тизими операторлари, кредит ва тўлов ташкилотлари фаолиятида киберхавфсизликни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Қарорга мувофиқ, Марказий банк тўлов тизими операторлари, кредит ва тўлов ташкилотлари фаолиятида киберхавфсизлик таҳдидларини аниқлаш, уларнинг олдини олиш ҳамда уларга қарши таъсирчан чоралар кўриш бўйича мувофиқлаштирувчи орган этиб белгиланди. Мазкур йўналишдаги фаолиятни самарали ташкил этиш мақсадида Марказий банкнинг Хавфсизлик ва ахборотни муҳофаза қилиш департаменти таркибида “CERT-CBU” киберхавфсизлик маркази фаолият кўрсатмоқда. “CERT-CBU” маркази зиммасига, тўлов тизими операторлари, кредит ва тўлов ташкилотлари фаолиятида киберхавфсизлик таҳдидларини аниқлаш, олдини олиш, уларга қарши таъсирчан чоралар кўриш, содир бўлган киберхавфсизлик инцидентлари оқибатларининг бартараф этилишини назорат қилиш, киберхавфсизлик талабларига мувофиқлиги юзасидан экспертизадан ўтказиш ва киберхавфсизлик ҳолати бўйича мониторинг олиб бориш вазифалари белгиланган.

Янги ёки янгиланган кредит ёки банк маҳсулотини яратишда дастлабки босқичда ихтисослаштирилган маркетинг тадқиқотларини ўтказишни назарда тутувчи жиддий таҳлилий ишларни амалга ошириш, инновацияларни жалб қилиш, яъни кросс-каналли ахборот ресурсларидан фойдаланиш асосида бозорнинг ривожланиш тенденцияларини ҳисобга олган ҳолда келажакдаги эҳтиёжларни прогноз қилиш лозим.

Иқтисодий рақамлаштириш шароитида банк инновацияларини ривожлантиришнинг объектив сабаблари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- замонавий иқтисодий инновацион ўсиш ва истеъмолчиларнинг хизматлар ҳамда инновацияларга бўлган талабларига йўналтирилган;
- банк тузилмалари фаолиятидаги инновацияларни замонавий иқтисодий вазиятга хос умумий тенденция намоён бўлишининг алоҳида ҳолати деб ҳисоблаш мумкин;
- банк фаолиятидаги инновациялар асосида янги технологик ечим, маҳсулотнинг модификацияси ёки замонавий ечими бўлган вариантларга бўлинади;
- замонавий форматдаги банк бизнеси кундалик фаолиятида, ҳамкорлар ва истеъмолчилар билан ишлашда ахборот технологияларига таянади;

– рақамлаштириш шароитида ҳамкорлар ва истеъмолчилар билан муносабатларни ривожлантиришнинг замонавий платформаси сифатида янги банк маҳсулотларини яратишда фаол фойдаланиладиган сунъий интеллект технологиялари, блокчейн, катта маълумотлар, булутли ҳисоблаш ва бошқалар қўлланилган масофавий банк хизматлари ифодаланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони.
<https://lex.uz/docs/5841063>.

2. Ходжимамедов А. Банк инновацияларини жорий қилиш истиқболлари ва муаммолари. Халқаро молия ва ҳисоб илмий-электрон журнали. 2022. №4. – 1-12 б. <http://interfinance.tfi.uz/>

3. Ходжимамедов А. Банк тизимини рақамлаштириш шароитида банк инновацияларини такомиллаштириш. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар илмий электрон журнали. 2022. №3. – 1-8 б. <http://iqtisodiyot.tsue.uz/>

4. Ходжимамедов А. Банк тизими мисолида иқтисодиётни рақамлаштириш масалалари. Иқтисодиёт ва таълим илмий-электрон журнали. 2022. №3. – 66-71 б. <https://cedr.tsue.uz/>

5. Ходжимамедов А. Банк тизимини инновацион ривожлантириш йўналишлари. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар илмий электрон журнали. 2022. №4. – 1-9 б. <http://iqtisodiyot.tsue.uz/>